

CODICILLUS CANONIS ALBERICI

Posted on June 1, 2023 by M.R. James

If you would like to learn to speak and read Latin using the acclaimed *Ecce Romani* series, consider enrolling in [Apocatastasis Institute](#), where Latin is anything but dead!

S. Bertrandi de Commingis est oppidum corruptum in stimulis Pyrenaei, non longe a Tolosano, et propius vero Bagnères-de-Luchon. Erat sedes episcopatus usque ad Revolutionem, et habet cathedralem quae a nonnullis peregrinatoribus visitatur. Fons anno MDCCCLXXXIII Anglus ad hunc antiquum locum pervenit—vix possum insignire civitatis nomine, nam non sunt mille incolae. Is erat vir Cantabrigiensis, qui specialiter a Tolosa ad ecclesiam Sancti Bertrandi venerabatur, et duos amicos, qui archaeologos minus acerrimos erant quam ipse, reliquerat, in deversorio suo Tolosae se postero mane se venturum pollicebatur. Dimidia hora in ecclesia satisfaceret eis, et omnes tres tunc possent iter suum prosequi versus Auch. Sed Anglus noster primo die de quo agitur venerat, et sibi proposuit chirographum implere, et aliquot justos bracteas uti in describendo et photographando angulo mirae ecclesiae, quae monticulum Comminges dominatur. Ad hoc consilium satis exsequendum, oportuit vergere in diem ecclesiae monopolire. Itaque verger seu sacrista (malim hoc nomen, ut forte, inaccuratum) arcessitur a muliercula brusque, quae hospicium de Chapeau Rouge custodit; quo cum pervenisset, Anglus ex inopinato studiorum rerum studium invenit. Non erat in specie propria modici, sicci, venefici senis, usuras jacebat, erat enim justo justo aliorum custodum ecclesiasticorum in Gallia, sed in furtivis curiosis, seu potius exagitandis et oppressis, aere; habnit. Dimidiatus post se sempiternus fuit; dorsi atque umeri musculi continua nervorum contractione subruti videbantur, ut se in hostium lassa momenta exspectarent. Anglus vix noverat, utrum certam erroris infestam, an conscientiae noxam oppressam, virum intolerabili concitum virum deponeret. Probabilia, si recensentur, ultimam certe notionem demonstrant; sed tamen gravioris persecutoris etiam quam mulierculae impressum est.

Sed mox nimis profundus erat in chirographo Anglicus (ut eum Dennistoun dicamus) et in camera sua occupatus plusquam occasionaliter ad sacristam daret. Quem cum aspexisset, haud procul reperit, revoluta se parietibus, aut in una splendidis praesepia accubans. Dennistoun post tempus magis morosus factus est Mixta suspiciones, quod senem a déjeunero suo teneret, quod cum baculo eburneo S. Bertrandi, vel crocodilo pulvere referto, quod fonti imminet, abolere videretur, eum torquere coepit.

"Nonne domum?" dixit tandem; "Meas notas solus conficere satis valeo; Si vis me cohibere potes. Plus saltem duabus horis hic petam, et tibi frigidum est, annon?"

"Boni!" homunculus, quem inenarrabili terrore iniecere suggestio videbatur, hoc momento cogitari non potest.

Recte, mi homuncule, inquit Dennistoun apud se: "Admonitus es, et consequentia debes accipere."

Ante duas horas peractos, stabula, organum immane dilapidatum, velamentum Johannis Episcopi de Mauléon, reliquiae vitreae et plagulae, ac res in gazophylacio, bene ac vere examinata erant; aedituus adhuc in calcaneis Dennistoun detinebat, ac subinde quasi stimulus verberabatur, cum unus vel alter ex miris strepitus, qui magnum aedificium inane vexabant, in aurem eius incidit. Curiales strepitus interdum erant.

"Semel," Dennistoun dixit ad me, "jurare potui" audivi vocem metallicam tenuem in turri alte ridentem. Ego ad aedituum meum percontando ieci. Ad labra erat candidus. 'Ille est', id est, nemo est; ostium clausum est, omnia dixit, et invicem perparum minutatim spectavimus.

Alius libellus incident multum perplexus Dennistoun. Inspiciebat magnam imaginem obscuram, quae post altare dependet, unam ex serie miraculorum sancti Bertrandi illustrantia. Compositio picturae prope inexplicabilis est, sed subest legenda Latina, quae sic se habet:

Qualiter S. Bertrandus liberavit hominem quem diabolus diu volebat strangulare.

Dennistoun ad sacristam subridens et ioculari quodam sermone in labra convertebat, sed confusus senem super genibus videre, imaginem supplicis oculis in agonia intuens, manibus arcte amplexus est et pluit lachrymis in genis. Dennistoun nihil se sensisse fingebat, sed quaestio ab eo non discederet, "Quare incrustatio talis aliquem tam vehementer afficit?" Is sibi visus est aliquam speciem acuendi rationem insoliti aspectus, qui eum toto die haesitabat: homo monomaniacus esse debet; sed quae fuit eius monomania?

Hora fere quinta erat; brevis dies appetebat, et ecclesia replere umbras coepit, dum curiosis strepitus, obvolutis gressibus et longinquis loquelae vocibus perceptibiles per totum diem, haud dubie propter evanescentem lucem ac per hoc vivificatus sensus videbatur. Auditus, incipere fortis et frequens.

Sacrista primum coepit festinationis et impatientiae signa ostendere. Susspiravit suspirium subsidii cum camera et libelli notarii tandem conferti et evulsi, et propere annuit Dennistoun ad occidentalem portam ecclesiae sub turri. Tempus erat pulsandi Angelo. Inviti funem pauca trahunt, et ingens Bertranda, alta in arce, loqui coepit, torsitque vocem Inter pinus et valles, magna cum montibus amnes, solos incolas colles. Ut reminisceretur et repeteret salutationem Angeli ad eam, quam vocavit "Benedictam in mulieribus." Cum magna tranquillitas visa est primum illa die in oppidulum cadere, et Dennistoun et sacrista exivit de ecclesia.

Limem in sermonem inciderunt.

"Monsieur videbatur sibi interesse in veteribus libris choralibus in sacristia."

"Utique. Rogaturus eram te si bibliotheca in oppido esset."

Non, monsieur; fortasse unus erat de Capitulo, sed nunc tam exiguus locus. Huc accessit mira dubitationis mora, ut videbatur; deinde cum quodam immergito sic secutus est: Si vero monsieur est amateur des vieux livres, domi habeo aliquid quod interest. Centum ulnas non est."

Statim omnes Dennistoun somnia in pretiosos codices inveniendi in intritis Galliae plagis emicuit, sequenti momento iterum mori. Probabiliter stupidum missale imprimendi Plantin anno circiter 1580. Ubi verisimilitudo fuit quod locus tam prope Toulousam a collectoribus olim non extortus fuisset? Sed ite ne stultum esset; in perpetuum se accusaturum, si negaret. Sic profecti sunt. In via curiosa irresolutio et subita determinatio aedituorum ad Dennistoun rediit, et miratus est turpiter an in aliquem furculum inauguraretur tanquam dives Anglicus. Incipere itaque cum duce suo nectere, et incondite, quod duos amicos exspectaret, altero mane sibi coniungendos esse. Miranti nuntiatio visum est, ut aedituus aliquarum sollicitudinum premeret.

"Bene," inquit luculenter — id est optime. Monsieur una cum amicis ambulabit; semper prope eum erunt. Bonum est sic in societate aliquando iter agere.

Ultimum verbum pro retractu addendum videbatur, et secum reducendum in maerorem pauperculo.

Mox in domo, quae maior erat quam finitimis, lapidea fabricata, scuto supra januam insculpto, scutum Alberici de Mauléon, pronepotis collateralis, ut narrat Dennistoun, Johannis episcopi de Mauléon. Hic Albericus Canonicus Comminges ab anno 1680 ad 1701. Superiores mansionis fenestras conscendit, et totus locus, ut reliqui Convenarum, rationem deficiendi aetatis portabat.

Ad cuius limen accessit, aedituus momento constitit.

"Forte," inquit, "forsitan tamen monsieur tempus non habet?"

"Minime temporis nihil ad crastinum faciendum est. Videamus quid habeas.

Apertum est hoc loco ianuam, et prospiciens facies longe minoris quam aedituorum facies, sed ferens aliquid ex eodem maerore vultu: hic tantum notum esse videbatur, non tam timoris quam salutis privatae. Acuta anxietas pro alio. Plane dominus faciei erat filia sacristae; et, sed quod dixi, satis formosa puella fuit. Illum multum inluminavit, cum patrem suum conspicuum cum valido agmine extraneo. Pauca inter patrem et filiam ducta sunt, e quibus Dennistoun haec tantum verba deprehensa, a sacrista dixit, "Ridemus in ecclesia," verba quae sola aspectu formido puellae respondebant.

Sed in alio minuto erant in exedra domus parvae, altae cubiculi cum pavimento lapideo, plenae mobilibus umbris ab igne lignoso, qui magnum focum vibrabat. Aliquid de ratione oratorii ei collata fuit per altam crucifixum, quae fere ad laquearia hinc inde pervenit; figura naturalium colorum depicta erat, crux erat nigra. Sub hoc stabat cista alicuius aetatis et soliditatis, et, cum lucerna adlata esset, et sellis poneretur, sacrista ad hanc cistam ibat, et produxit inde, crescente tumultu et trepidatione, sicut Dennistoun opinabatur, libro magno involuto. Pannus albus, in quo pannus crux erat rudi filo intexta. Etiam antequam involutio sublata esset, Dennistoun magnitudinem et figuram voluminis considerare coepit. "Nimis ad missalem" cogitabat, non figuram antiphonis; fortasse aliquid boni post omnia potest esse." Proximo momento liber apertus est, et Dennistoun sensit se tandem aliquid meliore quam bono accensum esse. Ante eum in magno folio, fortasse saeculo decimo septimo nuper adstrictum, cum armis Canonici Alberici de Mauléon aureis lateribus impressis. Fuerunt fortasse centum et quinquaginta folia chartacea in codice, et fere singula folium ex manuscripto illuminato affixa sunt. Talis collectionis Dennistoun vix in asperrimis momentis somniaverat. Hic folia decem erant ex exemplari Geneseos picturis illustrata, quae serius esse non potuit quam A.D. 700. In Psalterio, Anglica exactione, e pulcherrimo genere quae saeculo XII. Fortasse omnium optima, viginti folia unciae latine scripta erant, quae, ut pauca hic illic narraui, ad nonnullos vetustissimos patristicorum tractatos pertinere debet.

Poteratne esse fragmentum exemplaris Papiæ "de verbis Domini," quod notum est exstitisse tam sero quam saeculo XII Nemausi? Ceterum animus eius confectus est; ille liber cum eo rediit Cantebrigiam, etiam si traheret totam libram suam de patrimonio suo, et manere apud Sanctum Bertrandum, donec veniret pecunia. Intuitus est sacrista, ut videret si quid emitteret ejus facies, librum venalem esse. Pallebat sacrista, et operabantur labia ejus.

"Si monsieur in finem vertetur," inquit.

Monsieur igitur se convertit, thesauros novos occurrens in omni ortu folii; et in fine libri supervenit in duabus chartis, multo recentioris, quam quicquam adhuc viderat, quod eum aliquantum haesitabat. Eos esse coetaneos statuit Albericus scelestus Canonicus, qui nimirum bibliothecam Capituli S. Bertrandi deprædavit, ut hunc inaestimabilem librum exiguo formaret. Kalendarum chartarum consilium fuit, diligenter extractum et statim cognitum ab eo qui terram noverat, porticus australis et claustra Sancti Bertrandi. Signa curiosa erant sicut symbola planetarum, et pauca verba hebraicorum in angulis; et in angulo aquilonis ad occidentem claustrum erat crux aurea depicta. Infra consilium erant nonnullae lineae scribendi latine, quae ita se habent;

Responsa 12mi Dec. 1694. Interrogatum est: Inveniamne? Responsum est: Invenies. Fiamne dives? Fies. Vivamne invidendus? VIVIT. Moriarne in lecto meo? Ita.

"Bonum specimen recordi thesauri venatoris—unum satis commemorat apud D. Minor-Canon Quatremain in Veteri Sancti Pauli" commentarium erat Dennistoun et folium vertit.

Quae postea impressa vidit, ut saepius mihi dixit, quam ullam habentem seu picturam in se imprimi posse conciperet. Et, licet extractionem vidit iam existentiam non habet, photographica est eius (quod ego possideo) quod plene enuntiat. In pictura, de qua agitur, sepiae exeunte saeculo decimo septimo fuit delineatio, quae prima facie scaenam biblicam repraesentans diceret; Architectura enim (imago interiorum repraesentabat) et figurae illum semi-classicum saporem habebant circa eas, quas artifices ante ducenti annos exemplis Bibliorum aptam putaverunt. Ad dexteram erat rex in solio, thronus duodecim gradibus elevatus, conopeum supra caput, milites hinc inde, scilicet rex Salomon. Porrectis sceptris prone in imperio; exhorruit voltus et taedio, sed erat in eo quoque imperiosus et ferox. Sinistra pars picturae erat mirabile, tamen. Rem plane sitas esse. In pavimento ante thronum globi quatuor milites circumcirca curvum figurae momento describendae sunt. Quintus miles iacebat super pavimento, collo distorto, oculi globuli a capite; Quattuor custodes circumstantes regem aspiciebant. In

vultu augebatur horror animi; immo vero per implicationem domini sui a fuga temperari videbantur. Totum hunc terrorem inter medios accubuisse. Omnino despero imperare quibusvis verbis hanc figuram in aliquem intuenti. Reminiscor semel monstrans imaginem photographicae extractionis ad lectorem de morphologia, hominem, dicturus sum, enormis sanae et unimaginativae mentis habitus. Solus reliqui vesperi illius esse omnino recusavit, et mihi postea narravit non ausum fuisse lucem ante somnum extinguere per multas noctes. Praecipua autem figurae notae saltem indicare possum. Vides primo modo molem crassam, squalentem nigros; mox visum, quod hoc corpus formidosae tenuitatis paene sceleti obtegeret, sed musculis instar filis exstantibus. Manus erant palloris ferruginei, obductis ad instar corporis, pilis longis, crassis, et tecte aduncis. Oculi fulvo tactus ardente, pupillas impense nigras habebant, et in solio regis vultu ferina odii defixa. Finge unum ex horrendis aucupiis araneorum aucupium in formam humanam in America Meridionali translata, et ingenio minus quam humano praeditam, et habebis conceptum aliquem languidum terroris horroris effigies. Unum illud universaliter fit ab illis, quibus imaginem demonstravi: "Ex vita ducta est."

Ut primum impetum terroris intolerandi resederat, Dennistoun turmas suas rapuit aspectum. Manus sacristae oculis premebantur; Filia eius, suspiciens crucem in pariete, dicens ei precula febricitare.

Tandem quaesitum est, "Numquid hic liber est venalis?"

Eadem cunctatio, idem animus quem ante viderat, deinde gratissimum responsum, "Si placet monsieur."

"Quantum rogas illum?"

"Ducentos et quinquaginta francos accipiam."

Hoc erat confundens. Etiam conscientia collectoris interdum commovetur, et conscientia Dennistoun mollior quam collectoris fuit.

"Meum bonum virum!" Iterum atque iterum dixit, "Librum tuum longe pluris quam ducentos et quinquaginta francos valet, mehercules longe amplius."

Sed responsum non variavit: "Ducentos et quinquaginta francos accipiam, non plus."

Nulla erat facultas recusandi talem casum. Pecunia persoluta, receptaculum signatum, vitreum vini inebriatum super negotio, et tunc sacrista homo novus factus videbatur. Substitit, destitit, suspectos post se jactare voltus, Rissime vel ridere conatus. Dennistoun surrexerunt ad eundum.

"Honorem comitatus ad deversorium suum habebis?" dictus sacrista.

"O gratias! Centum ulnae non est. Viam perfecte novi, et est luna.

Oblatio ter quaterve premebatur, et toties recusabatur.

Tum me, si invenerit occasio; Mediam viam servabit, adeo aspera sunt.

"Certe," inquit Dennistoun, qui praemium suum a se explorare impatiens erat; et egressus est in locum cum libro suo sub brachio suo.

Hic occurrit filia; illa, ut videbatur, parva negotia pro se facere cupiebat; fortasse aliquid accipere ab peregrino, cui pater pepercerat, ut Giezi.

"Crucifixus argenteus et cathena pro collo; Monsieur fortasse satis esse accipio?"

"Bene, re vera, Dennistoun his rebus non multum usus fuerat. Quid pro eo mademoiselle vis?"

"Nihil—nihil est in mundo. Monsieur plus est quam acceptum est".

Tonus, quo hoc et multo plura dictum est, haud dubie genuinus fuit, ut Dennistounus ad gratias profusas redactus sit, et catenam e collo evolutam submitteret. Videbatur tamen, si patri et filia aliquod officium reddidisset, quod reddere vix scirent. Cum proficisceretur cum libro suo, steterunt ad januam spectantes eum, et adhuc quaerebant quando ultimam bonam noctem agitabat a passibus Chapeau Rouge.

Prandio suscepto, Dennistoun in cubiculo suo solus inclusit cum acquisitione. Familiaris eius peculiare studium declaraverat, cum ei indicasset se uisitare ad sacristam et librum antiquum ab eo emisse. Existimavit etiam, quod audivisset colloquium inter ipsam et dictum sacristam in dicto loco extra salle a presepio; nonnulla verba ad effectum ut "Petrus et Bertrandus in domo dormientes" sermonem clausserant.

Toto hoc tempore ingravescentem animi molestiam super eum obrepit—nervus motus, fortasse post eius inventionis delectationem. Quidquid erat, fiebat in persuasione aliquem post se esse, et multo commodius a tergo ad parietem esse. Haec omnia, scilicet, perpendebantur in trutina tamquam contra notum valorem collectionis acquisitae. Et nunc, ut dixi, solus erat in cubiculo suo, de thesauris Canonicis Alberici, in quo omne momentum revelavit aliquid suavius.

"Benedictus Canonicus Albericus." dixit Dennistoun, qui inveteratam loquendi consuetudinem secum habuit. "Miror ubi nunc est? Cara mihi! Utinam domina disceret laetiore modo ridere; hoc sentit sicut aliquis mortuus in domo; Dimidium tibia plus, ais? Puto fortasse recte. Miror quid illa crucifixi est virgo institit dare mihi? Superiore saeculo, credo. Ita verisimiliter. Magis molestum est rem habere circa collum – nimis grave est. Verisimile est pater eius annos induta est. Puto me mundum dare priusquam abstulero.

Crucifixo abstulerat, et super mensam posuit, quando intentus fuit ab obiecto iacente super sinum rubeum a sinistro cubito. Duae vel tres notiones quidnam possit per cerebrum suum inaeestimabili velocitate volitare.

" Calamus lautus? Non, nihil tale in domo. Mus? Nemo etiam niger est. Magna aranea? Non—nulli bonitati confido. Deus bone! Manus quasi manus in illa pictura!"

Alio mico infinito ceperat. Pellis pallida, fusca, nihil tegens nisi ossa et tendines horreni roboris; pilis crassioribus nigris, in manibus humanis longioribus quam umquam creverunt; ungues ab extremitatibus digitorum ascendentes et incurvi acrius deorsum et antrorsum, cinerei, cornei et rugosi.

Volavit e sella funereo, corde presa incomprehensibili terrore. Figura, cuius sinistra in mensa requievit, in stantem post solium stabat, dextera supra verticem incurvata. nigrum erat et lacerum perlucidum; crinis crassus textit eam sicut in Cn. Maxilla inferior tenuis erat—quid dicam?—vadis, bestiae similis;

dentibus atra labra ostendebant; nasus non erat; oculi, ignei flavi, contra quos pupillae atros et intensos ostendebant, et exultans odio et siti ad destruendam vitam, quae ibi fulgebat, in tota visione horrentissima erant. Erat in eis intelligentia quaedam, ultra intelligentiam bestiae, infra hominis.

Affectus quos hic horror in Dennistoun excitaverat, vehemens erat timor corporis et altissima mentis fastidium. Quid fecit? Quid faceret? Numquam satis constat quid dixerit, sed scit quod loquutus sit, quod caeca prehenderit ad crucifixum argenteum, quod sibi conscius sit motus ex parte daemonis, et quod voce vociferatus sit. animalis in deforme dolorem.

Petrus et Bertrandus, duo servitores robusti, qui irruerunt, nihil viderunt, sed se retrusi per aliquid quod inter illos transivit, et in deliquium invenerunt Dennistoun. Sederunt cum eo nocte illa, et duo amici ejus erant apud Sanctum Bertrandum per horam tertiam in crastino. Ipse vero, licet adhuc percussus et timidus, prope se ab illo tempore fuit, et fidem suam apud eos invenit, sed non prius, quam viderat extractionem, et loquebatur cum sacrista.

Fere prima luce homunculus ad diversorium per simulationem venerat, et audiverat cum summa cura fabulam a familia distraxit. Nec mirum.

Ille est, ille est. Ipsum ipsum vidi, unicum eius commentum fuit; et ad omnes interrogationes unum responsum est: Deux fois je l'ai vu; mille fois je l'ai senti." Nihil de provenientia libri, nec de singulis experimentis indicabat. "Mox dormiam, et requies mea suavis erit. Quid me vexas?" dixit.

Quid ipse vel Canonicus Albericus de Mauléon passus fuerit, numquam sciemus. In tergo fatalis illius tractus nonnullae lineae scriptionis erant, quae locum illustrare existimari possunt;

Contradictio Salomonis cum demonio nocturno.

Albericus de Mauléone delineavit.

V. Deus in adiutorium. Ps. Qui habitat.

Sancte Bertrande, demoniorum effugator, intercede pro me miserrimo.

Primum uidi nocte 12(mi) Dec. 1694: uidebo mox ultimum. Peccaui et passus sum, plura adhuc passurus. die 29 dec.

"Gallia Christiana" diem mortis Canonis dat die 31 decembris 1701, "in lecto repentinae captionis." Singularia huiusmodi non sunt communia magno opere Sammarthani.

Numquam satis intellexi quid de his rebus quas narravi inspiceret Dennistoun. Retulit ad me semel textum Ecclesiastici: Quidam sunt qui in vindictam creati sunt, et in furore suo impingunt plagas. Alio tempore dixit: "Isaias vir sapientissimus fuit; annon dicit aliquid de monstris nocturnis in ruinis Babyloniae habitantium? Haec magis extra nos in praesentia sunt.

Alia fiducia ejus me magis impressit, et compatiebatur. Fuimus superiore anno, Comminges, ut videremus sepulcrum canonis Alberici. Est magna marmorea erectio cum effigie Canonis in amplo celatus et soutano, ac elaborata ejus eruditionis laude infra. Vidi Dennistoun cum Vicario S. Bertrandi aliquandiu loquentem, et abeundo dixit mihi: "Spero non errat: scis Presbyterum me esse, sed credo futurum esse dicens. de missa et cantu naeniae' pro requie Alberici de Mauléon. Deinde addidit, Septentrionalem Britannici sono tactum, "Nihil tam chari noti".

Liber est in Wentworth Collection procul Cambridge. Detractio photographatae et ab Dennistoun eo die incensa est, qua occasione visitationis primae Commings discessit.

(1894-1895)

Featured: *Dennistoun sketches the cathedral*, illustration by James McBryde, 1904.
